

УДК 130.121+81'22

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ТА СЕМІОТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ НАСТАНОВИ В КОНТЕКСТІ ДЕСКРИПЦІЙНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Ростислав Якуц

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розглянуто проблеми конструювання метамови для опису феноменологічного та семіотичного інтерпретаційних патернів, а також проблему самоопису на метамовному рівні. Розрізнення інтерпретаційних настанов як метатекст опису пропонується конструювати на базі семіотичних концептів.

Ключові слова: інтенціональність, інтерпретація, семантика, об'єкт, метатекст, дескрипція.

Актуальність проблеми визначається необхідністю описати інтерпретаційні схеми та прослідкувати особливості їх конструювання. Розгляд розрізнення інтерпретацій є особливо актуальним у метатеоретичному контексті.

Завданням дослідження є аналіз феноменологічної та семіотичної інтерпретаційних настанов у контексті дескрипційної методології, а метою дослідження є виокремлення підстав такого розрізнення.

Стан дослідження даної проблеми можна прослідкувати у працях Дж. Ділі, У. Еко, Ю.М. Лотмана, А. М. Пятігорського, В. М. Розіна.

Експлікація поняття розрізнення уможливорюється на основі рефлексійності означуваності. І справді, якщо існує розрізнення, то й існує означений об'єкт, на який інтенційоване розрізнення. Пресупозиційно інтенціональне розрізнення вказує не лише на дескриптивну, а й на герменевтичну ситуацію. Феноменологічна та семіотична інтерпретації постають як об'єкти, що підлягають опису та інтерпретації. Слід пам'ятати, що в процесі здійснення опису та інтерпретації необхідно прослідкувати такі ознаки об'єктів, які, взявши до уваги, уможливають при метаописі імплікаційне конструювання підстав диференціації. Тому розрізнення інтерпретацій синхронізуватиметься із їх метаописом. Але в такому випадку виникає проблема щодо мови, якою мав би здійснюватися метаопис. Адже елементарні терміни, зберігаючи морфологічну та синтаксичну ідентичність, кардинально змінюють сигніфікат залежно від інтенції тлумачення. Взявши для прикладу хоча б термін "об'єкт", можна прослідкувати його сигніфікативність у феноменологічному та семіотичному контекстах. Зокрема у феноменологічному вченні Е. Гуссерля "об'єкт" означає ніщо інше, як зміст інтенціональності, себто чистий смисл, який,

з точки зору класичної парадигми онтології, не є відокремленим від суб'єкта. “Об'єкт” у контексті семіотики – це сам знак, який існує для суб'єкта та вказує на щось, чим сам не є, маючи при цьому досить своєрідний онтологічний статус, ніби відмежований та водночас втягнутий у сферу суб'єктно-об'єктних відношень. Властиво “відношення” як таке набуває онтологічної якості. Тому, здійснюючи метаопис, а відтак й інтерпретацію на рівні метаструктурних відношень, виникає необхідність синхронно конструювати таку метамову опису, яка була б здатною позначити підстави диференціації різнопарадигмальних інтерпретацій. Варто також зазначити, що оскільки йдеться про метамову, то постає чергове запитання щодо співзастосування останньої та дескриптивно-інтерпретаційних мов у пропонуваному дослідженні. У задумі статті не передбачався аналіз морфологічно та синтаксично диферентних щодо феноменології та семіотики понять, тому кількість останніх буде незначною, однак семантичних перформацій при конструюванні метамови, очевидно, не уникнути. Щодо пріоритетності, то кожна з дескриптивних мов – і феноменологічна, і семіотична – ба, навіть герменевтична, претендує на метадескриптивний статус. Згадати хоча б проект “науковчення” Гуссерля в його “Логічних дослідженнях”. Також М. Гайдеггер, зокрема у праці “Буття і час” наполягає на тому, що феноменологічної точки зору не існує, натомість існує лише феноменологія, власне якій німецький філософ надає властивість бути метатеорією, чистою об'єктивною теорією опису та інтерпретації. Так, щодо питання про смисл буття Гайдеггер пише: “Спосіб опрацювання цього питання феноменологічний. Цим дана праця не запродає себе ані якійсь “точці зору”, ані якомусь “напряму”, оскільки феноменологія не буває і ніколи не зможе стати ні тим, ні іншим, поки розуміє саму себе. Вираз “феноменологія” означає перш за все методичне поняття...”, а пізніше зазначає: “Титул “феноменологія” виражає максимум, яка може бути сформульована таким чином: “До самих речей!” – проти всіх вільно літаючих конструкцій, випадкових знахідок, проти запозичення будь-яких лише гадано доведених концепцій, проти гаданих запитань...” [5, с. 27–28].

Пріоритет семіотиці як теорії, що безпосередньо вивчає дескриптивні мови, а також можливість їх застосування при метаописі, надає представник Московсько-Тартуської семіотичної школи Ю. Лотман. Розглядаючи проблему конструювання метамови типологічних описів культури, Ю. Лотман, зокрема, пише: “Мова опису не є відокремленою від мови культури того суспільства, до якого належить сам дослідник. Тому та типологія, яку він складає характеризує не лише матеріал, який дослідник описує, а й культуру, до якої він належить” [2, с. 463]. “Створення однорідної системи метамови, яка для жодної з частин опису не збігалася б з мовою об'єкту (як це мало місце у всіх попередніх типологіях культури, в яких мова останнього синхронного перерізу культури незмінно виступала у якості метамови всього опису), є передумовою визначення універсалій культури, без чого вести мову про типологічне вивчення, як видається, взагалі не має змісту” [2, с. 464]. Ці-

кавим є те, що Ю. Лотман робить спробу побудувати метамову опису на основі просторових моделей, застосовуючи апарат топології – математичної дисципліни, яка вивчає властивості фігур, що не змінюються при гомеоморфних перетвореннях. Останнє, власне, й засвідчує методологічну та категоріальну незамкнутість семіотики, здатність залучати до сфери дослідження моделі та теорії і гуманітарних, і природничих наук.

Враховуючи претензійність як феноменології, так і семіотики на можливість застосування їх як матриць конструювання метамови, слід, однак, зазначити ускладненість даної ситуації, яка полягає в тому, що і феноменологію, і семіотику необхідно описувати на метаструктурному рівні. Тому доречно відповісти на запитання: чи легітимно використовувати дескрипційну матрицю науки для її ж опису, іншими словами, питання стосується здатності науки адекватно описати саму себе на метаструктурному рівні. Однак адекватність є інтенціональною, а отже, пресупозиційно вимагає “бути адекватністю до чогось”. Чи виходить те “щось” за межі точки зору дескрипційної матриці?

Експлікація самої назви дослідження вказує на, з одного боку, порівняльно-аналітичний метод, з іншого – на герменевтичну ситуацію. Важливо зауважити, що порівняльний аналіз є синхронним процесом із дескрипцією та інтерпретацією. Саме ж розрізнення – це перш за все підстави розрізнення. У свою чергу помітною, ба, навіть очевидною, є семіотична конотація поняття підстави розрізнення. Отже, на ґрунті семіотичного та феноменологічного наративів існує необхідність виявити та вказати на ті знаки (в широкому розумінні терміна), які унеможливають ототожнення інтерпретаційних патернів. Тому виявлення підстав розрізнення аж ніяк не зводиться лише до термінологічних відмінностей, адже в першу чергу маємо справу з проблемою інтенціональності, а відтак – сигніфікативності. У такому випадку підстави розрізнення постають не просто як знаки, а тексти. Тому вказання на підстави розрізнення різнопарадигмальних інтерпретацій синхронізується з конструюванням оповіді про такого роду розрізнення. У свою чергу, текст розрізнення як простір здійснення підстав (знаків диферентності) набуває валідності завдяки інтерпретаційності, якій передуює інтенціональність. Таким чином, інтенціональність дослідження передуює та визначає здійснення інтерпретації. (У даному випадку “передуювання” набуває методологічної конотації). Розрізнення інтерпретацій у межах пропонованого тексту розглядатиметься як семіотична ситуація й описуватиметься категоріально-понятійним апаратом семіотики, абстрактний рівень якого дозволяє здійснити власне метаопис. Проте для висвітлення методологічного контексту доцільно звернутися до деяких текстів.

Джон Ділі, розглядаючи дилему “Семіотика: метод чи погляд”, вважає, що “семіотика передусім забезпечує не метод, а погляд” [1, с. 46], зазначаючи, що “семіотика, або семіотичний погляд, полягає в реалізації певної унікальної форми активності в природі, <...> для якої Чарльз Сандерс Пірс створив назву “семіоз”

["semiosis"]". Щодо методу, то "кожен метод дещо виявляє (певну правду про світ, аспекти життя або галузь дослідження), і поки він виявляє, доти є семіотичним методом, під яким ми розуміємо лише те, що він, як комунікативна модальність, є дечим знакоузележним" [1, с. 47]. Тому той метод, який трактує власні базові знаки як об'єкти, перестає бути семіотичним, на думку Джона Ділі.

Розглядаючи концепт "семіотична ситуація", цікавими стають думки А. Пятігорського в статті "Семіотична ситуація в світлі обсервативної методології". А. Пятігорській зазначає, що необхідним елементом семіотичної ситуації є зовнішній спостерігач, адже без останнього семіотична ситуація стає подією, яка не може тлумачитись за допомогою термінів семіотики. "Зовнішній спостерігач є абсолютно необхідним для виникнення семіотичної ситуації, оскільки знак мислиться тут як базовий елемент (term) інтерпретації, а не в якості її об'єкта. Це означає, що хоча ми можемо надати об'єктові якість знаковості, знак буде репрезентований не в самому об'єкті, а в процедурі інтерпретації, з одного боку, та в культурі спостерігача – з іншого" [3, с. 37]. Таким чином, ситуація, в якій здійснюється ідентифікація об'єкта як знака, є також інтерпретаційною ситуацією.

Як вже зазначалось, з одного боку, різнопарадигмальні інтерпретації повинні описуватись з точки зору метапозиції, причому не як об'єкти самі по собі в їх абстрактній замкнутості, а як репрезентаційні тексти, а дескрипційною мовою повинна бути метамова. Однак чи не є такого роду ситуація замкнутим колом з точки зору методології? Адже слід нагадати, що йдеться про абстрактну сферу, яка важко описується та інтерпретується на основі вже існуючих уявлень. У такій ситуації, пише В. Розін, дослідник "опиняється перед дилемою – або продовжувати рухатись у заданому напрямку, намагаючись все ж таки звести нові явища до тих, що вже вивчені, принципово не змінюючи основні поняття, або ж створити нові поняття та ідеальні об'єкти, проводячи межу між одним класом явищ, що описані на основі вихідних понять, та іншими, новими класами, для вивчення яких необхідними є нові поняття" [4, с.121]. Однак Розін пропонує альтернативний третій варіант – "створити такі поняття, які б описували та пояснювали широку область, що включає різні класи явищ" [4, с.121]. Розмірковуючи про семіотичну природу іконічного знака, У. Еко зіткнувся з подібною методологічною проблемою. На думку Розіна, для вирішення проблеми Еко вибирає власне третій варіант. Еко "створює систему понять, основними з яких є поняття "код", "риторика" та "ідеологія" (останні два задають контексти для коду)" [4, с. 121]. Подібна система понять дозволяє здійснювати дескрипцію та інтерпретацію таких явищ, як мистецтво, дизайн, архітектура, реклама тощо. Звісно, для цього Умберто Еко значно розширює поняття коду: з одного боку, код – те, що задає систему константних загальних значень та систему окремих значень (лексикод). Окрім того, Еко веде мову про ідіолект – код твору мистецтва та про так звані слабкі коди в ситуаціях, коли завдяки контекстові чи настановам суб'єкта відбувається семантична динаміка. З

іншого боку, учений розуміє код як метод семіотичного аналізу структур та як саму семіотичну структуру, а також як структуру сприйняття. Метод семіотичного аналізу структур, на думку Еко, “не так знаходить структуру, як вибудовує її... Код – це модель, яка є результатом ряду умовних спрощень, вироблених заради того, аби забезпечити можливість передачі тих чи інших повідомлень... Поняття структурної моделі розглядаються в світлі операційної методології, не передбачаючи тверджень онтологічного характеру; і якщо повернутись до аристотелівської субстанції та коливань між онтологічним та епістемологічним полюсами, то вибір буде зроблений на користь останнього... Спроба виявити однорідні структури в різних явищах (а саме, коли йдеться про перехід від мов до систем комунікації, а від них – до всіх можливих систем, що розглядаються як системи комунікації) та визнання їх стійкими, “об’єктивними” – це дещо більше ніж просто спроба, це неодмінне прослизання від “як ніби” до “якщо” і від “якщо” до “отже”. Та і як вимагати від вченого, щоб він пускався на пошуки структур, і при цьому не дозволяти йому хоча б на хвилину припустити, що він займається реальними речами?.. Однак і Леві-Строс <...> постійно коливається між дослідженням об’єктивних структур та переконанням у тому, що ці структури репрезентують собою не що інше, як зручний, з методологічної точки зору інструментарій” [6, с. 66; 290–291, 355]. Розширення семантики поняття код приводить до наявності парадоксів. Зокрема, аналізуючи ідіолект, Еко пише: “Так, твір безупинно перетворює денотації в конотації, змушуючи значення відігравати роль означаючих нових означених... Ось тут і виникають дві проблеми, які можна розглядати відокремлено, і в той же час вони тісно пов’язані між собою:

а) естетична інформація – це досвід такої комунікації, який не піддається ані кількісному вирахуванню, ані структурній систематизації;

б) та все ж за цим досвідом стоїть щось таке, що без сумніву повинно володіти структурою, причому на всіх рівнях, інакше то була б не комунікація, але чисто рефлекторна реакція на стимул” [6, с. 85–86].

Аналізуючи та полемізуючи з Еко, Розін вказує на неоперативність та внутрішнє протиріччя через занадто семантично розширене поняття коду. Однак Розін не зауважує метамовного статусу поняття код у праці Умберто Еко “Відсутня структура”. Сам Розін у “Семіотичних дослідженнях” стає на шлях уведення нових семіотичних понять для аналізу таких явищ, як наука, мистецтво, дизайн, спілкування, ігри, сни та інших. Зокрема Розін вводить поняття “схема” та “семіотичний організм”, які також є метамовними. Проте схоже на те, що ні Розін, ні Еко не надавали значення методологічно детермінованій переднаштованості, зрештою, настанові, інтенціональності дослідження, яке власне і “вбиває живе філософське мислення” та перетворює останнє на заздалегідь приготовану структуру чи її відсутність. Тому використовувати метод семантичного розширення концепту Еко чи метод конотативного концептотворення Розіна в межах пропонованого

дослідження, мабуть, не доцільно. Натомість, вартує звернути увагу на обсервативну методологію та проаналізувати параметри застосування останньої при метаописі різнопарадигмальних інтерпретацій, а відтак у цьому ж контексті розглянути зв'язок методології та інтенціональності дослідження.

Коли йдеться про застосування обсервативної методології для дескрипції різнопарадигмальних інтерпретацій, пресупозиційно постулюється як мінімум наявність інтерпретатора в семіотичній ситуації та мови, якою інтерпретатор конструюватиме власний текст. Однак наявністю таких структурних одиниць не вичерпується семіотична ситуація, адже текст інтерпретатора активізується при комунікації з адресатом, себто читачем, причому читачем може бути і сам автор. Інтерпретаційну незамкнутість, а відтак залучення до семіозу метамовного тексту слід вважати методологічним кредо. Але невирішеним питанням залишається вплив інтенціональності дослідження на методологію. У даному випадку не є достатнім конституювання інтенціонального об'єкта та розширення його значення до меж методологічного. Якщо існує спроба розрізнити феноменологію та семіотику як інтерпретаційні схеми, то саме розрізнення, ставши методом дослідження, вводить останнє у виключно прагматично доцільний контекст. Експліковане розрізнення стає діахронним по відношенню до методу. Крім того, метод функціонує в якості коду при текстотворенні, накладаючи свій відбиток на семантику та конотацію понять. Доречно навести, а відтак проаналізувати коментар В. Розіна щодо методологічних роздумів Умберто Еко, адже схоже на те, що російський семіотик не надає проблемі впливу методу на текстотворення при інтерпретації належного значення. Розін пише: "...річ не в тім, чим саме є код чи структура – методом дослідження та зручним інструментарієм, чи ж реальними об'єктами. Це і те, і друге, в різних функціональних значеннях... Річ в іншому: по-перше, в необхідності розуміти, як в конкретному випадку ми використовуємо відповідні поняття (в якості методу дослідження чи об'єкта), по-друге, в тім, аби контролювати роботу в кожному з цих вживань, нарешті, по-третє, в необхідності відслідковувати межі кожного вживання для того, щоб не заплутатись в протиріччях, вчасно їх уникнути" [4, с.27]. Розуміння та виокремлення методологічного контексту застосування чи використання понять аж ніяк не є вихідним станом справ у процесі ідентифікації семантики. "Необхідності розуміння", а відтак й ідентифікації, передують певна інтенція чи настанова. Власне завдяки останній конструюється контекстуальний горизонт ідентифікації. Зауважмо, такий горизонт є двоплановий, за аналогією до виокремленості первинних та вторинних моделюючих систем у семіотиці. Так, об'єкт, що підлягає опису, необхідно відносити до "опису" як методу за моделлю співвідношень первинних та вторинних моделюючих систем. Таким чином, методологічні розмірковування приводять до наступних висновків.

Метод неодмінно впливає на текстотворення при інтерпретації, оскільки він здійснюється лише в просторі значень тексту. Об'єкт опису та те, що підлягає ін-

терпретації, відноситься до методу як первинна моделююча система до вторинної. Між об'єктом та методом з необхідності конструюється простір тексту, в якому і проявляється настанова чи інтенція ідентифікації семантики в її відношенні до контексту. Синхронність як план відношень між методом та об'єктом у тексті-описі приводить до методологічної прірви, яку власне і мав на увазі У. Еко. Тому при описі доречним видається діахронний план відношень метод – об'єкт. За таких умов текст має здатність відтворюватись, конструюючи власний семантичний простір, правила власної побудови, параметри подальшого можливого та гаданого розгортання в діахронному плані моделювання: код – можливий стан справ внаслідок здійснення останнього. Важливим моментом є те, що в межах тексту уможливлюється метаопис методу, тому навіть первинні та вторинні моделюючі системи можуть бути описані як метод, проте такий метод у процесі опису ідентифікуватиметься або ввійде до простору значень первинних моделюючих систем, себто стане об'єктом. Підґрунтям такого переходу є інтенціональність, яка стає контекстом методу, проте не самим методом. Тому синхронність інтенції та методу, як репрезентованого в тексті, є очевидною та необхідною. Метод визначається інтенцією, і як інтенція чи настанова, метод є складовим процесу знакової дії, дослідженням якого займається безпосередньо семіотика.

1. Ділі Джон. Основи семіотики. – Львів: Арсенал, 2000. – 232 с.
2. Лотман Ю. М. О метаязыке типологических описаний культуры. – Семиосфера. – СПб: Искусство – СПб, 2001. – 704 с.
3. Пятигорский А.М. Семиотическая ситуация в свете обсервативной методологии. – Избранные труды. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 590 с.
4. Розин В. М. Семиотические исследования. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2001. – 256 с.
5. Хайдеггер М.. Бытие и время. – СПб.: Наука, 2002. – 452 с.
6. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – СПб.: Наука, 1998. – 432 с.

PHENOMENOLOGICAL AND SEMIOTIC PATTERNS OF INTERPRETATION IN THE CONTEXT OF A DESCRIPTIVE METHODOLOGY

Rostyslav Yakuts

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka Str., 1,
L'viv, 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua*

This article is about some problems, which are connected with metalanguage construction for a description of phenomenological, and semiotic patterns of interpretation

and a problem of self-description on the metalanguage level. It is proposed to construct a differentiation of the patterns of interpretation as a metatext of description on the basis of semiotic concepts.

Key words: intentionality, interpretation, semantic, metatext, object description.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2005

Прийнята до друку 24.09.2005